

UOT 338/504

ƏTRAF MÜHİTİN MÜHAFİZƏSİ FƏALİYYƏTİNİN STIMULLAŞDIRILMASININ VASİTƏ VƏ ÜSULLARI

A.Ç.ƏSGƏROV

Məqalədə ətraf mühitə, o cümlədən təsərrüfatçılıq arealına antropogen təzyiqlərin minimumlaşdırılması imkanları qiymətləndirilmişdir. Ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının vasitə və üsulları xarakterizə olunmuş, daha əlverişli olanların seçimi əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: stimullaşdırma, ətraf mühit, antropogen təzyiq, vasitə, üsul

Ətraf mühitə, o cümlədən təsərrüfatçılıq arealına antropogen təzyiqlərin davamlı olaraq və dönmədən artması müasir dövrün reallığıdır. Tədqiqatlar göstərir ki, aqrar istehsalının ətraf mühitə mühitə münasibətdə ciddiləşən iqtisadi, sosial, texnoloji tələblərə adekvat intensiv inkişafının təmin olunması, innovasiyalı-ekoloji fəaliyyət mühitinin əsas parametrlərinin yaxşılaşdırılması sayəsində mümkündür. Müasir tənzimlənən bazar şəraitində ətraf mühitin və təsərrüfatçılıq arealının mühafizəsi fəaliyyətinin stimullaşdırılması mexanizmi əlverişli innovasiyalı-ekoloji fəaliyyət mühitinin yaxşılaşdırılmasında artan rola malikdir. Əslində təbiətdən istifadənin tənzimlənməsinin, artıq qeyd olunduğu kimi, aparıcı istiqaməti, ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin stimullaşdırılmasıdır.

Əsasən qeyri - kommersiya xarakterli olan bu fəaliyyətin iqtisadi nəticələri kəskinləşən rəqabət şəraitində, heç də arzu olunan səviyyədə cəlbədicə görünmür. Bununla belə, getdikcə daha əyani təzahürlərə və təəssüf ki, genişlənən miqyasa malik ekoloji böhran artım iqtisadiyyatının konseptual əsaslarına yenidən baxmağı tələb edir. Ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi sistemi, az mənfəətli sahələri diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Başqa sözlə:

“1. Dövlət yalnız elə sosial əhəmiyyətli sahələri maliyyələşdirməlidir ki, o az mənfəətli olduğuna görə xüsusi biznesi özünə cəlb edə bilmir.

2. Dövlət işgüzarlığı xüsusi bizneslə rəqabət aparmalı deyil, onun inkişafına köməklik göstərməlidir.

3. Dövlət maliyyələşdirməsi, kredit və vergi siyasəti iqtisadi inkişafa və sosial sabilliyə imkan yaratmalıdır...” (1, s. 231).

Konkret fəaliyyət növü, xüsusilə bu istehsal istiqamətli olub, təbii mühitin ekoloji tarazlığına təsir edirsə, hazırda onun səmərəliliyinin iqtisadi və ekoloji aspektlərini birgə qiymətləndirmək, zərurətə çevrilmişdir. Kənd təsərrüfatı istehsalı dd bu

baxımdan istisna deyildir. “Ətraf mühitin ekoloji vəziyyətinə təsir edən mühüm amillərdən biri kənd təsərrüfatı istehsalıdır. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, mütəxəssislərin hesablamalarına görə kənd təsərrüfatı təbiətdən ildə təxminən 2,3 milyard ton biokütlə götürür ki, onun yalnız 11%-ə qədəri məhsula keçir” (2, s. 178).

Doğurdan da, kənd təsərrüfatının təbiətdən götürdüyü çox böyük miqdarda biokütlənin onda doqquzunun ətraf mühitə zərər vermək ehtimalı olduqca yüksəkdir. Odur ki, aqrar təsərrüfatçılıq arealında ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyəti və onun stimullaşdırılması məsələləri daim diqqət mərkəzində olmalıdır. Ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin stimullaşdırılması sisteminin iqtisadi məqsədəuyğunluq meyarları ilə qiymətləndirilməsinə gəldikdə isə, onu qeyd edək ki, həmin meyarların praktiki cəhətdən “detallaşdırılması”nın, zənnimizcə ən əlyetən variantlarından biri iqtisadiyyatın müxtəlif səviyyələrinin (makro və mikro, biz meqa və mezo səviyyələrə münasibət bildirməyə, hələ hazır deyilik) müvafiq tələblərinin kəmiyyətə səciyyələndirilməsidir. Digər variant, artıq ekoloji təcrübədə, on illərdir sınaqdan çıxarılan ətraf mühitin çirkənməsinin qarşısını almağa yönəlmiş kvota sistemidir.

Bir məsələ üzərində xüsusi olaraq dayanmaq lazımdır. Artım iqtisadiyyatı şəraitində integral inkişaf göstəricisinin innovasiyalı-ekoloji fəallıqdan asılılığının qiymətləndirilməsi həm, nəzəri, həm də metodoloji baxımdan xüsusi tədqiqat mövzudur. Burada təkcə onu qeyd edək ki, ekoloji fəallığın zəruri səviyyəsi çoxsaylı amillərin təsiri mühitində tamamlayıcı effektin əyani ifadəsi kimi qəbul edilməsi, ilkin yanaşmada məqbul sayıla bilər. Bu baxımdan təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin ətraf mühitə təsirinin və onun neqativ nəticələrinin qiymətləndirilməsi bazasında kvota sisteminin tətbiqi, metodiki və informasiya təminatı aspektində bir sıra çatışmazlıqlarına baxmayaraq məqsədəuyğundur.

Təsərrüfatçılıq subyektinə onun ətraf mühitə münasibətdə neqativ təsirinin normalaşdırılması, həlledici dərəcədə həmin təsirin tamamilə aradan qaldırılmasının problemli olmasından, müasir kəskin rəqabət mühitində aqrar fəaliyyətin, məhz iqtisadi məqsədəuyğunluq meyarları ilə qiymətləndirilməsinə üstünlük verilməsindən irəli gəlir. Ətraf mühitə təsir baxımından təsərrüfatçılıq subyektinin fəaliyyətinə kvota qoyulması, ilk növbədə:

- ekoloji tarazlığa xidmət edən iqtisadi mexanizmin mühüm elementi olmaqla, ekoloji kvotalar ictimai və şəxsi maraqların üzvi vəhdətinə doğru addım kimi dəyərləndirilə bilər;

- ekoloji kvotalar və təbiətdən istifadəyə görə ödəmələrin vahid müstəvidə

- tətbiqi, ətraf mühitin mühafizəsi sisteminin iqtisadi bazasını formalaşdırmaqla, müvafiq fəaliyyətin maliyyə tənzimlənməsi üçün daxili motivləri gücləndirir;

- ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin iqtisadi aktuallığı məsələlərini populyarlaşdırır və s.

Aqrar-ərzaq təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı, habelə istehsal - kommersiya fəaliyyətinin rəqabətə davamlılığı innovasiyalı-ekoloji fəallığının səviyyəsi ilə bərabər, haqqında danışılan səviyyənin stimullaşdırılması imkanlarından birbaşa asılıdır. Həmin imkanların gerçəkləşdirilməsi, hər şeydən əvvəl insan amilinin önə çəkilməsini nəzərdə tutur.

“Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda (maddə 22) əks olunduğu kimi, “təbiəti mühafizəni təmin etməyin və təbiətdən istifadəni tənzimləmənin iqtisadi əsasları ekoloji təhlükəsizlik, təbii resurslardan səmərəli istifadə, onların bərpası və artırılması tədbirlərinin işlənib hazırlanmasına, planlaşdırılmasına və yerinə yetirilməsinə təbiətdən istifadəçilərin marağını artırmaqdır” (3, maddə 22).

Ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin proqramlı xarakteri, müvafiq, o cümlədən, stimullaşdırma tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi mənbələrinin müxtəlifliyini şərtləndirir. Həmin mənbələrə, ilk növbədə dövlət büdcəsi, ətraf mühitin mühafizəsi və iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyətinin ekolojiləşdirilməsi fondları, təbiətdən istifadə edən subyektlərin ödəmələri, ekoloji sığortadan daxil olan vəsaitlər, könüllü ianələr və s. aid edilir. Sadalanan mənbələr hesabına formalaşan maliyyə resursları, ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının motivləşdirilməsinə, sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsinə yönəldilir.

Ətraf mühitə münasibət baxımından “kənd təsərrüfatı istehsalı dəyişdirmə və uyğunlaşma fəaliyyəti kimi fərqləndirilə bilər. Təsərrüfat fəaliyyətinin dəyişdirici növü urbanizasiya zonalarında ekoloji tarazlığı pozan əsas amillərdəndir. Bu fəaliyyət növü maksimum cari səmərə əldə edilməsinə

yönəlir və təbii ki, daha geniş yayılmışdır. Təsərrüfat fəaliyyətinin uyğunlaşma növü, dəyişdirici növündən fərqli olaraq təbii mühitin yaxınlaşmasına və ekoloji tarazlığın saxlanmasına (bir çox hallarda bərpasına) yönəlir, odur ki, bir qayda olaraq mümkün maksimum səmərəni əldə etməyə imkan vermir. Ayrıca götürülmüş istehsalçı nöqtəyi nəzərdən, ümumdövlət səviyyəsində həvəsləndirmə vasitələri nəzərdə tutulmadıqda təsərrüfat fəaliyyətinin uyğunlaşma növü sərfəli deyildir. Cəmiyyətin mənafeyi baxımından isə bu fəaliyyət növünün məqsədəuyğunluğu heç bir şübhə doğurmur” (2, s.186).

Ekoloji təsərrüfatçılığın təşviq edilməsinə, bu və ya digər işçinin ekoloji fəallığının yüksəldilməsinə, onun öz əməyinə və onun nəticələrinə marağını artıran əlverişli mühitin formalaşdırılmasına xidmət edən stimullaşdırma sistemi, heç şübhəsiz ki, innovasiyalı-ekoloji fəaliyyətin rəqabətə davamlılığı tələblərinə cavab verməlidir.

Ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının əsas istiqamətlərinə vergi stimullaşdırılması, amortizasiya siyasətinin ekoloji tarazlığın bərpası prioritetlərinə uyğunlaşdırılması və ekoloji fəaliyyət subyektlərinə, xüsusilə ekoloji təmiz məhsul növlərinin istehsalını mənimsəyən subyektlərə birbaşa yardımlar aid edilə bilər. Ekoloji fəallığın vergi stimullaşdırılması, təbii ki, ilk növbədə vergi güzəştləri hesabına ətraf mühitin mühafizəsi layihələrinin investisiyalasdırılmasının təşviqinə, ümumiyyətlə ekoloji tarazlıq mühitinin təşəkkülünə xidmət edir.

Ekoloji fəallığa vergi dəstəyi özəməxsus cəhətləri ilə diqqətə layiqdir. Məsələ ondadır ki, müvafiq vergi güzəştində ifadə olunan maliyyə vəsaiti, mahiyyət etibarilə avans formasında deyil, həyata keçirilən proseslərə dəstək kimi verilir. Ətraf mühitin mühafizəsi siyasətinin prioritetlərinin reallaşdırılması, istehsalın innovasiyalı-ekoloji strukturunun dəstəklənməsi məqsədilə haqqında danışılan güzəştlər sistemində müvafiq çevik dəyişiklikləri nəzərdə tutur.

Ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin stimullaşdırılması sistemində amortizasiya siyasəti elementlərindən fəal istifadə olunmalıdır. Ekoloji fəallığın stimullaşdırılması vasitəsi kimi normativ məhdudlaşdırıcıların geniş tətbiqi məqsədəuyğundur. Başqa sözlə, amortizasiya siyasətinin qeyri-vergi xarakterli elementlərinə üstünlük verilməlidir.

Ətraf mühitin və təsərrüfatçılıq arealının mühafizəsi fəaliyyətinin stimullaşdırılması kənd təsərrüfatının intensiv inkişafının mühüm aspekti olmaqla yanaşı, eyni zamanda mühüm himayədarlıq tədbirlərinin prioritet istiqamətidir. Aqrar sahəyə dövlət himayəsi tədbirlərinin gedişi və ekoloji sahibkarlığın fəaliyyət mühitindəki dəyişiklikləri səciyyələndirməyə, təsərrüfatçılıq müstəqilliyi

şəraitində, dövlətin proteksionist meyarlarının uzlaşması imkanlarını əks etdirməyə yönəlmiş və xarici təcrübədə inkişafın stimullaşdırılmasının mühüm alətlərdən biri kimi indikativ planlaşdırmanın tətbiqi ətraf mühitin və təsərrüfatçılıq arealının qorunması üfqlərini genişləndirir. Məsələ ondadır ki, indikativ planlaşdırmanın stimullaşdırıcı funksiyası dövlətin simasında cəmiyyət tərəfindən bu və ya digər stimulun tətbiq edilməsində, xüsusilə ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin məqsədli kreditləşdirilməsində, subsidiyalaşdırılmasında, güzəştli amortizasiya ayırmalarında və bu kimi bir sıra digər vasitələrin tətbiqində ifadə olunur. Sadalanan vasitələr ətraf mühitin və bilavasitə təsərrüfatçılıq arealının mühafizəsi fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında mühüm rolə malik olmaqla aqroekosistemin dayanıqlığına müsbət təsir göstərir.

Yeni əsrdə intensiv təsərrüfatçılıq və ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin birgə stimullaşdırılması bu və ya digər regiona (ölkəyə) investorların marağının artmasına xidmət edən mühüm amildir. Doğrudur, ekoloji tarazlığa yönəlik investisiyalar artdıqca, konkret istehsal subyektlində iqtisadi fəallığa heç də həmişə birmənalı müsbət təsir etmir. Bununla belə, orta və uzaq perspektivdə ətraf mühitin qorunması tədbirlərinin səmərəliliyi, konkret investorların marağını dəstəkləyən amilə çevrilir. Odur ki, ətraf mühitə uyğunlaşaraq onun tarazlığını dəstəkləyən aqrar-sənaye fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə investisiya proseslərinin stimullaşdırılması həm iqtisadi, həm də digər aspektlərdə məqsədəuyğundur.

Ekoloji fəallığın stimullaşdırılması sisteminin formalaşdırılması ətraf mühitin mühafizəsinə xidmət edən fəaliyyətin dayanıqlı motivasiyasını tələb etməklə, ekoloji, iqtisadi və sosial problemlərin vahid müstəvidə həllini nəzərdə tutur. Ətraf mühitin mühafizəsinə xidmət edən subyektlərin stimula reaksiyasının təzahürü kimi qəbul edilən motiv, mahiyyət etibarilə ekzogen elementlərin və təbii ki, şəxsi maraqların təsiri altında baş verən fəaliyyətin mühüm hərəkətverici qüvvəsi kimi nəzərə gəlir. Unutmaq olmaz ki, ekoloji maraqlar ictimai xarakterli olmaqla, onların şəxsi iqtisadi maraqlarla kəsişmə nöqtəsini gəlirlərin bölgüsü trendlərində axtarmaq olduqca mürəkkəb məsələdir. Belə ki, konkret iqtisadi məkanda fəallığın hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edən şəxsi maraqlar, yalnız vahid təbii potensialdan istifadənin alternativsizliyinin dərk edilməsi səviyyəsi yüksəldikcə ekoloji düşüncə prioritetləri önə çıxı bilər. Haqqında danışılan zəruri səviyyənin əldə edilməsi isə, əyani surətdə praktikada demək olar ki, rast gəlinmir. Məsələ ondadır ki, artım iqtisadiyyatı şəraitində stimullar əsasən istehsalın və satışın təşviqinə yönəlmişdir.

“İstehsalın inkişafının stimullaşdırılması məsələ-

lərinin tədqiqi ölkədə iqtisadi artımın təmin edilməsi baxımından çox önəmlidir. Məlum olduğu kimi, iqtisadiyyatın artım qabiliyyəti bir sıra amillərdən asılıdır. Bunlar istehsalın real həcmnin uzunmüddətli artımının sürət və miqyasını, bu artımın səmərəliliyinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi imkanlarını müəyyən edən hadisə və proseslərdir” (4, s.13).

Ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına ayrılan vəsaitlərin ekoloji tarazlığı təmin etməyə yönəldilən digər tədbirlərlə əlaqələndirilməsi struktur siyasəti prioritetləri uzlaşdırılması məqsədəuyğundur. Haqqında danışılan uyğunlaşdırma aqrar-ərzaq təsərrüfatının inkişafı, xüsusilə onun rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsi prioritetlərinin reallaşdırılması tələblərinə cavab verməlidir. Əlbəttə, bu halda elmi-texniki və maliyyə siyasətinin əsas meyarlarının da nəzərə alınmalıdır.

Ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin stimullaşdırılması mexanizminin formalaşdırılması inkişaf ssenariləri hazırlanmasını tələb edir. Sözügedən ssenarilərin əsas elementlərinə resurs və motivasiya komponentləri aid edilməlidir. Ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin stimullaşdırılması, nəticə etibarilə təbii resurslardan istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi, resursqoruyucu texnologiyalardan istifadə dairəsinin genişləndirilməsi və bu kimi məqsədlərə nail olmağın təsirli yoludur.

Təcrübə göstərir ki, ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətində, müvafiq iqtisadi mexanizmin təşəkkül mərhələsində olduğu dövrdə, əsasən təşənbüskar könüllülərin rolu mühümdür. Belə şəraitdə ekoloji maarifləndirmə ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin təşviq edilməsinin özünəməxsusu vasitəsi sayılır. Nəzərə almaq lazımdır ki, inzibati-amirlik dövrünün stereotipləri, fragmentar hallar və kompaniya xarakterli tədbirlərə baxmayaraq, həqiqi ekoloji düşüncənin formalaşmasına xidmət etməmişdir. Odur ki, ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin təşviqi mexanizmi insan amilini, daha doğrusu ekoloji maarifçilik amilini önə çəkməli, müxtəlif yaş dövrlərində olan və fərqli iqtisadi maraqlara malik insanlarla müvafiq işlərin aparılmasının elmi əsaslandırılmış fasiləsiz rejimi qurulmalıdır.

“İnsanların şüuru, intellektual inkişafı, bir çox hallarda müvafiq mütəxəssislərin peşə səviyyəsi, müasir texnikadan, texnoloji üsullardan düzgün idarəetmə bacarığından, potensialından geri qalır. Nəticədə cəmiyyət, onun mövcud və perspektiv inkişafına xidmət edən, insan zəkasının ali törəməsi olan mütərəqqi texnikadan səmərəsiz istifadə edildikdə həm onun özü, həm də təbiətə, maddi nemətlər mənbəyi olan sərvətlərinə zərər yetirir, təkrar istehsalı məhdudlaşdırır” (5, s.162-163).

Ətraf mühitin vəziyyəti, onun ekoloji tarazlıq meyarlarına cavab verməsi səviyyəsi geniş təkrar istehsalın mühüm şortidir. İntensiv inkişafın iqtisadi

məqsədəuyğunluq baxımından həyati əhəmiyyətə malik olduğu hazırki dövrdə, müasir texnologiyalardan və məhz iqtisadi məqsədəuyğunluq müstəvi-

sində mütləq sayılan texnikadan istifadəsi təbiətə, onun maddi nemətlər mənbəyi olan sərvətlərinə zərər verməməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Tağıyev A.H. Bazar iqtisadiyyatının əsasları. Bakı, 2000, 342 s.
2. Balaşev R.Ə. Urbanizasiya: şəhər iqtisadiyyatı və ərzaq problemi. Bakı, "Elm", 2007, 295 s.
3. "Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Maddə 22.
4. Cəfərov N.Ə. Bazar münasibətləri şəraitində sənaye istehsalının inkişafının stimullaşdırılması məsələləri. Bakı, Azərnaşr, 2010, 196 s.
5. Nəbiyev N. İqtisadiyyat, cəmiyyət və ekoloji mühit. Bakı, "Ağrıdag", 2000, 695.

Средства и способы стимулирования деятельности охраны окружающей среды

А.Ч.Аскеров

В статье оцениваются возможности минимизации антропогенного давления на окружающую среду в том числе на ареал хозяйствования. Охарактеризованы способы и средства стимулирования деятельности охраны окружающей, обоснованы приемлемый их выбор.

Ключевые слова: стимулирование, окружающая среда, антропогенное воздействие, способ, средства.

Means and ways of stimulation of activity of environmental protection

A.Ch.Asgerov

In article possibilities of minimization of anthropogenous pressure upon environment including on a managing area are estimated. Ways and stimulants of activity of protection surrounding are characterized, proved acceptable their choice.

Key words: stimulation, environment, anthropogenous influence, way, means.